

МИЛИЦА КОСТИЋ*

ТРАНСФОРМАЦИЈА ПРИВРЕДЕ И ДРУШТВЕНЕ ДЈЕЛАТНОСТИ

1. - УВОД У ПРОБЛЕМ

Када се говори о транзицији, као најзначајнијем феномену овог времена, који је захватио значајан број земаља (нарочито бивше социјалистичке земље Источне Европе укључив и новоформиране државе раније СФР Југославије), акценат се с правом, ставља на трансформацију привреде у тржишну привреду, облик друштвеног уређења и власничку трансформацију, промјене политичког система.

У том приступу нека подручја остају недовољно теоријски обрађена и апликативно инкорпорирана у процесе који се дешавају транзицијом; власничком и управљачком трансформацијом. Такав је случај са *друштвеним дјелатностима* (васпитање и образовање, наука, култура, здравствена дјелатност, социјална заштита, физичка култура, здравствена дјелатност, социјална заштита, физичка култура), које су носиоци социјалног развоја и чије су активности у узрочно-последичној вези са развојем привреде. Последично томе, са становишта остваривања принципа правде и праведности, учињена је неправда запосленим у друштвеним дјелатностима и осталој непривреди, јер до сада првим па и другим таласом транзиције и приватизације нијесу били укључени.

То је разлог због кога ће се у овом раду елаборирати значај сфере друштвених дјелатности и потреба да се појединим друштвеним дјелатностима у условима транзиције отворе одговарајуће перспективе у склопу даљих трансформационих процеса у привреди или комплементарно са њима.

* Др Милица Костић, научни савјетник, Економски факултет - Институт за друштвено-економска истраживања, Подгорица.

Ургентна је потреба да се у наставку процеса власничке и управљачке трансформације, већ сада или са отпочињањем другог таласа трансформације и приватизације у даљој обради институционализације система и конкретним рјешењима, сагледа и детерминише узрочно-последична веза привреде и друштвених дјелатности (посебно образовања и науке), које у добу савременог техничког прогреса и треће технолошке вриједности улазе у најужу структуру производње.

Да би се могли формулисати и конкретни предлози у вези са изложеним, претходно ће се у најкраћем изложити општи оквир транзиције, модели приватизације и оцјена својинске и управљачке трансформације у нас. То је нужно у ширем приступу изложити, јер функционисање сфере друштвених дјелатности, у цјелини и посебно појединих дјелатности, као и остале непривреде, не може да се посматра одвојено од функционисања привреде и промјена у привредном и политичком систему.

2. - НАЈКРАЋЕ О ТРАНЗИЦИЈИ И МОДЕЛИМА ТРАНСФОРМАЦИЈЕ

Транзиција привреде у најширем значењу, као процес преласка из једног система у други, карактеристична је посебно за бивше социјалистичке земље Источне Европе и новоформиране државе раније СФР Југославије и Савезну Републику Југославију. "Срце" транзиције је приватизација.¹ Она је нужна у тржишним привредама и у привредама које су у транзицији, а остварује се у свим сферама људске активности.

Циљеви приватизације су бројни и различити у тржишним привредама и у привредама у транзицији.

Приватизација у земљама тржишне привреде мотивисана је следећим циљевима:

- *Пораст ефикасности* (која се остварује разбијањем државног монопола и појавом већег броја предузећа чиме се повећава конкуренција; ефикасношћу алокацијом ресурса, јер повлачењем државе већи број предузећа принуђен је да капитал набавља са финансијског тржишта).

- *Буџетско расшерење* (у финансијском погледу - кредити, сервисирање кредита, олакшице и административном смислу - управљање, контрола) и

- *Остали циљеви* (подршка приватном сектору, промоција радничког акционарства, раст дохотка по основу државне имовине и др.)

¹ Др Драган Ђурићин - др Миодраг Зеџ, *Перспективе приватизације и улога државе: Југословенски извоз 1990-тих; Зборник радова СЕЈ-а; Југословенски економисти о привредним кретањима, перспективама и мјерама економске политике за вријеме и после економске блокаде; СЕЈ, Београд, 1992. стр. 147-152.*

Приватизација у привредама у транзицији нужна је, поред интерних разлога (ниске ефикасности и буџетских проблема), и због екстерних разлога (услови кредитора), јер кредитори најчешће условљавају ре-програмирање дуга или давање нових кредита обавезом претходне приватизације.

У привредама у транзицији, као што је наша привреда, основни циљ, генерално посматрано, јесте "владавина права и демократије". Политичка демократија испољава се кроз принцип "један човек један глас", а економска кроз принцип "једна акција један глас." Посљедично овоме у сфери економске базе и демократије отвара се много дилема и захтјева: како да се развије корпоративно управљање (управљање на бази акција), каква је улога државе у новом амбијенту, како промовисати приватно власништво кроз коректан пренос акција и са њима повезаних власничких права.² Одговори на ова питања одредиће избор приватизације: брза или спора приватизација и све економске и социјалне импликације, као и избор модела приватизације.

Теорија и пракса привреда које су у транзицији афирмисале је три групе приватизационих модела:³

1. *Модели продаје предузећа (sale optin)* -
 - спољним инвеститорима
 - унутрашњим инвеститорима
2. *Модели поклона (give away)*
 - становништву
 - држави
3. *Модели преноса на посреднике (transfer of ownership)*
 - холдинг компаније
 - пензионе фондове
 - главне банке.

У нас (у бившој Југославији) на почетку процеса транзиције и касније (у Савезној Републици Југославији) у току спровођења првог таласа трансформације и приватизације, афирмисани су, а касније операционализовани, модели по којима је остваривана власничка и управљачка трансформација.

Када је ријеч о трансформацији друштвеног предузећа у Југославији познати су следећи модели својинске и управљачке трансформације:⁴

1. Модел трансформације додатним управљањем;
2. Модел трансформације конверзијом дуга у улог;

² Исто, стр. 147.

³ Исто, стр. 149.

⁴ Детаљније види: - др Мирко Васиљевић, *Модели својинске и управљачке трансформације друштвеног предузећа*, Зборник радова Савеза економиста Југославије: Ефекти програма економске и мера за његову реализацију - шта и како даље, Бриони - Београд, 1991. стр. 267-281.

3. Трансформација предузећа сложеног облика организовања;
4. Трансформација оснивањем нових друштава;
5. Трансформација продајом средстава предузећа и коришћењем франкшизинга;
6. Трансформација продајом предузећа у стечају;
7. Трансформација путем интерног дионичарства или интерних удјела;
8. Трансформација продајом предузећа или дијела предузећа;
9. Трансформација преносом друштвеног капитала предузећа на развојни фонд;
10. Трансформација индивидуализацијом постојећег друштвеног капитала у друштвеним и јавним предузећима;
11. Трансформација издавањем дионица;
12. Трансформација конверзијом заједничког улагања у трајни власнички улог;
13. Мјешовити модели трансформације.

Републичким Законом о својинској и управљачкој трансформацији друштвеног капитала⁵ (Дио II - Трансформација предузећа, члан 10) детерминисана је, операционализација трансформације преко следећих модела:

1. Издавање и продаја дионица или удјела под повлашћеним условима ради продаје друштвеног капитала⁷
2. Издавање и продаја дионица или удјела ради повећања капитала, под повлашћеним условима;
3. Бесплатна подјела капитала у виду дионица;
4. Продаја предузећа (класична продаја);
5. Продаја предузећа или дијела лицима која преузимају руковођење предузећем;
6. Улагањем капитала домаћих и страних, физичких или правних лица у предузећу;
7. Претварање потраживања предузећу у трајни улог;
8. Пренос дионица или удјела фондovima или холдингу без накнаде;
9. Идентификација државног капитала;
10. Лизинг, уговор о вођењу послова, франшизинг и временско коришћење туристичких објеката.

У досадашњој пракси нијесу равномјерно примјењивани наведени модели трансформације. Примјенљиви су један од прва два модела, модела бесплатне подјеле дионица (који је недавно уведен), модел претварања потраживања према предузећу у трајни улог (код предузећа која се налазе у стечају), пренос дионица или удјела фондovima (Републичком фонду за развој, Републичком фонду пензијско-инвалидског

⁵ Службени лист Републике Црне Горе, бр. 2/1992. годину.

осигурања и Републичком заводу за запошљавање) или холдингу, без надокнаде.

Досадашња искуства и резултати примјене појединих модела трансформације привреде, који су у овој фази евидентни у Црној Гори, Србији и Савезној Републици Југославији остваривани су у условима нестабилног привређивања, а касније погоршања због међународне изолације изазване санкцијама. Због специфичности услова је и немогућност да се процес испољи у цјелини и у континуитету; да се даје исцрпнија оцјена ефикасности процеса трансформације и његово упоређење са искуствима источноевропских экс-социјалистичких земаља, у којима се транзиција остварује без спољних макроограничења која ми још увијек имамо.

3. ТРАНСФОРМАЦИЈА У НАС

Процес транзиције наше привреде и друштва у овој развојној фази карактерише трансформација основних структура (власничке, привредне, управљачке и др.). Трансформација је захватила привреду и друштвену надградњу.

Промјене које се дешавају у привреди у економској сфери изражавају се афирмисањем тржишне привреде, тржишног начина привређивања и предузетништва. Праћене су процесом својинског, управљачког, производног, организационог и финансијског реструктурирања друштвених предузећа.

У политичком систему промјене су радикалне. У току је процес стварања и функционисања вишепартијског система у парламентарне демократије, који познају развијене земље тржишне привреде.

Промјене су значајне и у социјалној сфери. Оне су усмјерене на прилагођавање цјелокупне дјелатности карактеру тржишне привреде и задовољавању критеријума правде и праведности.

Наведене и друге промјене, изражене као елементи и везе у систему трансформације, прати одговарајући правни инструментариј и регулатива. Ријеч је и о промјенама правног система које произлазе из промјена у економском и политичком систему.

Процес трансформације одвија се етапно и са прекидима у изузетно неповољним условима, који су значајно погоршани послје увођења санкција од стране међународне заједнице, чиме је наша привреда постала принудно аутархична, све до ублажавања санкција када је попримила обиљежје дјелимично отворене привреде. И поред одређеног отварања Црне Горе, Србије и Савезне Републике Југославије према свијету (преко авиовеза и поморских веза, културне и спортске сарадње) и дјелимичног враћања у одређене свјетске токове, санкције су и даље остале крупно ограничење и баријера за све развојне активности и за даљу убрзану трансформацију привреде. Ради се о макроограничењу

из спољњег окружења, које има велику специфичну тежину нарочито за реализацију планова и програма привредних дјелатности и предузећа која су увозно зависна.

Трансформација је у нашим приликама јединствена, зато што се сада остварује у условима међународне изолације, иако представља идентитет модела привреда у транзицији и ослања се на основне полуге структура и изражава се у њима, њена обухватност и донети различити су за поједине сфере у којима се остварује. Евидентно је да се у првом таласу транзиције остварује у привреди, и у другим сферама.

Када се говори о трансформацији привреде и другим облицима трансформација, не експлицира се сфера друштвених дјелатности. Читави процес транзиције не афирмише одређенији приступ друштвеним дјелатностима и читавој непривредној сфери, иако се зна да је она једна од полуга друштвеног система у свим земљама, без обзира на облик друштвеног уређења и степен развијености.

У досадашњем раду на трансформацији, у теоријској обради, институционалним рјешењима није се дало одговарајуће мјесто третману друштвених дјелатности у том процесу, односно радницима запосленим у њима, одразу трансформације привреде на поједине друштвене дјелатности и могућем трансформисању неких сегмената или дјелатности које, као носиоци социјалног развоја, имају узрочно-последични утицај на привредни и друштвени развој.

Досадашњи индолентни приступ у односу на друштвене дјелатности у првом таласу трансформације и приватизације неприхватљив је образац за убудуће. То из разлога што је таквим понашањем онемогућено обезбјеђење принципа транзиције, а посебно правде и праведности у једној значајној, по дјелатностима, хетерогеној и са привредом комплементарној сфери друштвеног система.

Због тога је нужно да се у даљој фази трансформације и приватизације отклони неправда која је евидентна у првом таласу спровођења приватизације, а која се односи на неке веома значајне субјекте привреде и друштвене дјелатности (и осталу непривреду), односно запослене у тим дјелатностима.

У првом случају у неравноправном положају су запослени у стабилнијим - успјешнијим предузећима у односу на запослене у предузећима која лоше послују, нарочито оним која се одржавају захваљујући монополском положају на тржишту или сталним дотацијама државе, а не резултатима свога рада.

Други случај, гдје је нарушен принцип праведности, односи се на запослене у друштвеним дјелатностима и осталој непривреди (којих сада има у Црној Гори око 34.000), јер су до сада били ван домашаја трансформације и нијесу обухваћени системом акционарства.

То тако не може да буде убудуће због значаја друштвених дјелатности, положаја, статуса и доприноса запослених у њима.

4. ДРУШТВЕНЕ ДЈЕЛАТНОСТИ - КАО КОМПЛЕМЕНТАРАН ЧИНИЛАЦ РАЗВОЈА ПРИВРЕДЕ И НОСИЛАЦ СОЦИЈАЛНОГ РАЗВОЈА

У савременим условима, у развијеним земљама све више расте улога друштвених дјелатности. Са убрзаним научнотехничким и технолошким прогресом, неке од ових дјелатности (наука, образовање) непосредно се укључују у структуру производње. Друге (култура, здравствена дјелатност, социјална заштита, физичка култура) све више постају одређујући фактори квалитета живота и тако опредјељујуће утичу на комплекс личног и друштвеног стандарда.

Друштвене дјелатности (васпитање и образовање, научна дјелатност, култура, здравствена дјелатност, социјална заштита и физичка култура), у историјском развоју и савременим условима, па и у условима кризе, представљају основне носиоце социјалног развоја друштва. Оне, својим многобројним и разноврсним активностима, подстицајно и повратно утичу на укупан развој и чине његов саставни дио. Као носилац друштвене надградње, развој ове сфере комплементаран је са економским развојем на коме је и заснован. Због тога је једино исправан прилаз гдје се сфера друштвених дјелатности третира у склопу укупног друштвеног развоја, тј. заједно са привредним развојем друштва, као његова надградња. (Овај термин не односи се на неке друштвене дјелатности - наука, образовање - које у наше доба, а и убудуће, треба да уђу у најужу структуру производње.)

Врста, обим и квалитет услуга које се остварују у склопу програма друштвених дјелатности у значајној мјери утичу на квалитет људског фактора. Њиховим радом на свим нивоима (на нивоу заједница локалне самоуправе, република и савезне државе), подиже се општеобразовни, научни, културни и здравствени ниво становништва, остварује се социјална сигурност одређене популације и подиже психофизичка и радна способност омладине и свих популација становништва. Зато су друштвене дјелатности посебно важан фактор привредног развоја и животног стандарда, односно битан чинилац остваривања уравнотеженог економског и социјалног развоја.⁶

Развој друштвених дјелатности у цјелини остварује се преко четири основне функције:

- стварање претпоставки обављању процеса производње;
- задовољавање одговарајућих заједничких потреба становништва, које условљавају и изражавају стандард и квалитет људског живота;

⁶ Детаљније о друштвеним дјелатностима види у књизи др Милице Костић: *Развој друштвених дјелатности*; Економски факултет - Институт за друштвено-економска истраживања - Титоград, "Обод"-Цетиње, "Универзитетска ријеч" - Никшић, "Побједа" - Титоград, Титоград, 1988.

- хуманизирање односа између људи, и
- партиципација у непосредној производњи.

Наведене функције друштвених дјелатности не јављају се истовремено, већ у различитим развојним етапама.

Развој друштвених дјелатности не може да се посматра одвојено од цјелокупног друштвеног развоја, већ у склопу тог развоја, због тога што је развој друштвених дјелатности комплементаран са развојем привреде.

Између развоја привреде и развоја друштвених дјелатности постоје значајне и бројне везе, интеракције и условљеност развоја. Уколико се друштвене дјелатности развијају спорије и заостају за потребама привреде и друштва, нужно долази и до заостајања у развоју привреде, због тога што један од значајних фактора развоја није остварен. Истовремено, ниво материјалног развоја привреде основни је услов и претпоставка за развој друштвених дјелатности.

Реалност нашег времена је да савремени научнотехнолошки напредак револуционисањем производних чинилаца, уклања антагонизам између интелектуалног и физичког рада и брзим продорима у будућност захтијева тјешње повезивање свих, а нарочито неких дјелатности привреде и непривреде. Тако се ствара нови однос, у коме запослени у друштвеним дјелатностима имају исти третман као запослени у привреди.

Рад друштвених дјелатности неопходан је на свим нивоима економске и друштвене организације, а нарочито у условима изражене економске и друштвене кризе и остваривања процеса транзиције. Заснован је на сложеном раду, који могу да реализују високообразовни кадрови чија припрема за рад траје дуже. Значајан квантум рада и услуга у овим дјелатностима зависан је од техничко-технолошке опремљености рада, која је нижа него у материјалној производњи; што сужава могућност већих ефеката у неким дјелатностима (образовање, наука, здравство).

Утицај појединих друштвених дјелатности на повећање продуктивности рада и повећање степена привредног развоја различит је. Одређене друштвене дјелатности имају карактер "међуфазних", а неке "финалних услуга", те извјесне утичу на резултате производње непосредно, а друге посредно.

Независно од тога да ли њихов утицај директно или индиректно доприноси повећању продуктивности рада, обима производње и укупном развоју, услуге друштвених дјелатности омогућавају задовољавање заједничких потреба становништва и њихових уставом гарантованих права.

У складу са трајним циљевима нашег друштва, стално су проширивана права становништва разних категорија из области образовања, здравствене и социјалне заштите. С друге стране, због убрзаног привредног и друштвеног развоја (који је оствариван све до прије неколико година), тј. до појаве стагфлације и изразите кризе, мијењала се

социјално-економска структура становништва, те је перманентно повећаван број запослених.

Запосленост је била један од предуслова за коришћење социјалних права, односно услуга из домена друштвених дјелатности. Зато су пораст укупног броја запослених и повећање укупног броја активних становника дјеловали на сталан раст потражње услуга друштвених дјелатности и при непромијењеним социјалним правима. Међутим, како су социјална права стално проширивана, захтјеви за услугама друштвених дјелатности стално су повећавани, више од материјалних могућности. Поред тога, сам по себи наметан је захтјев за брзим растом запослених у друштвеним дјелатностима.

Претходно наведени фактори, и неки други, дјеловали су да је раст потреба за услугама друштвених дјелатности био бржи од материјалних могућности Црне Горе и Југославије. Тај проблем постајао је, из године у годину, све израженији - нарочито у Црној Гори. Разлози за тако наглашен раскорак између потреба и материјалних услова за њихово задовољавање леже у чињеници да је посљедњих неколико година, а нарочито уочи распада друге Југославије, почео суноврат привредних кретања, тј. прво стагнација, а онда перманентно опадање производње и друштвеног производа, запослености, личног и животног стандарда становништва. У таквим условима настајало је сиромашење цјелокупне непривредне сфере, посебно друштвених дјелатности и становништва (нарочито неких слојева). То је све подстицало слабљење неких виталних функција појединих друштвених дјелатности и отежавало успостављање нових односа у њима на принципима тржишног привређивања.

Такво стање коинцидирало је са процесом трансформације у привреди и другим сферама друштва, са његовим застојем у периоду хиперинфлације и изразите економске кризе. Оно је и сада актуелно, иако је кроз реализацију Програма реконструкције монетарног система и стратегије економског опоравка Југославије, стање у привреди и друштвеним дјелатностима значајно побољшано.

Како је за нама завршени први талас својинске и управљачке трансформације привреде са свим оствареним резултатима, у даљој реализацији процеса трансформације привреде и осталим сферама треба посебно мјесто дати одразу трансформације привреде на друштвене дјелатности и њиховом мјесту у том процесу.

5. ИНСТИТУЦИОНАЛНА ДОГРАДЊА СВОЈИНСКЕ И УПРАВЉАЧКЕ РЕГУЛАТИВЕ И МЈЕСТО ДРУШТВЕНИХ ДЈЕЛАТНОСТИ

С обзиром на сталне промјене услова из унутрашњег система и спољњег окружења, намеће се потреба за сталном институционалном до-

градњом, тј. доградњом законске регулативе која мјерама текуће економске политике регулише општа кретања микро-економског развоја и регулативе која регулише даље токове процеса приватизације.

Институционална доградња је неопходна, на нивоу савезне државе и република, јер су транзиција привреде и правци демократизације и либерализације политичког система у Црној Гори, Србији и Савезној Републици Југославији стратешка опредјељења за будући период. Отуда и тежња да се настави започети процес приватизације и створе реални услови за пуну афирмацију тржишта и цјеловито реструктурирање друштвених предузећа.

Проблем је то што је започети процес трансформације био у извјесном застоју, због утицаја макроокружења, тј. посљедица санкција међународне заједнице. Очекивати је да ће се процес трансформације интензивирати и исказати у пуном и вишедимензионалном изразу, као и у склопу очекиваног паметнијег привредног развоја послје укидања санкција, смиривања и нормализовања политичких прилика на простору бивших југословенских република и успостављања економске реинтеграције.

Настављање приватизације је, поред наведеног, условљено и преошћавањем тешкоћа на унутрашњем тржишту, тј. обезбјеђивањем недостајућег свјежег капитала. То је сада горући проблем приватизације, јер у нашој присилно створеној аутархичној привреди (иако је сада послје ублажавања санкција дјелимично отворено) инострани капитал не може да се добије и пласира у Црној Гори и поред великог интереса ранијих, као и потенцијалних нових инопартнера.

Но, без обзира на проблеме који постоје и на одређени начин стварају извјесна "уска грла", приватизацију треба наставити, јер је за нама већ први талас својинске и управљачке трансформације у Црној Гори и Савезној Републици Југославији.

У првом таласу својинске и управљачке трансформације и приватизације, који је захватио тзв. пословно неконтроверзна предузећа, витална и/или мала и средња предузећа или предузећа са међународном оријентацијом (а остављена су по страни велика предузећа - велики системи и предузећа која су оријентисана на домаће тржиште), испољене дилеме захтијевају одређена рјешења. Од тога каква ће се рјешења наћи за отворена питања и каква ће убудуће бити улога кључних полука трансформације и државе - зависиће и успјех даљег тока приватизације. Одговори на значајнија отворена питања трансформације треба да нађу мјесто у доградњи институционалне регулативе.

Доградња концепта власничке и управљачке трансформације у даљем поступку трансформације битно је опредјељена досадашњим резултатима трансформације и идентификованим недостацима у институционалним рјешењима савезног и републичког закона.

Резултати који су евидентни у ранијим условима (у периоду од примјене федералног Закона о друштвеном капиталу бивше СФР Југославије) и настављени примјеном Републичког закона о својинској и управљачкој трансформацији и измјене Закона⁷ и сазнања о потреби настављања започетих процеса трансформације, указују на потребу за дефинисањем, неких рјешења која не трпе одлагања.

То се односи на корпус питања ширег значаја. Поменућемо само нека:

Прво. Конфликтност својинске структуре (друштвена и приватна својина) повлачи разне проблеме, јер су циљне функције конфликтне. Проблеми су изражени код доношења крупних одлука (запошљавање или отпуштање радника, инвестирање, расподела добити и др.).

Друго. С обзиром на домете својинске трансформације остварене у нашој привреди и преовлађујућа вредносна одређења да радници предузећа доживљавају као своја ("групна својина"), даља изградња својинске регулативе треба да буде "креативни компромис интереса", између запослених, грађана и државе. Тако ће се ускладити принципи ефикасности и праведност, који одређују процес транзиције.

Треће. Институционалним рјешењима треба разграничити права рада и права својине, јер у пракси радници често куповину акција доживљавају као куповину радног мјеста.

Четврто. У доградњи институционалне регулативе треба направити одређену везу између привреде и друштвених дјелатности, нарочито дјелатности науке и образовања које се у савременим условима третирају као саставни дјелови производње. Та веза може да се предвиди нарочито код примјене појединих модела својинске и управљачке трансформације, тј. код модела:

- а) Издавања и продаја дионица или удјела ради продаје друштвеног капитала под повлашћеним условима;
- б) Издавања и продаје дионица или удјела ради повећања капитала (докапитализација) под повлашћеним условима и
- с) Бесплатног уступања капитала путем ваучера.

Требало би посебно у Савезни и Републички закон о власничкој и управљачкој трансформацији уградити рјешења која би издигла интерес запослених у друштвеним дјелатностима (посебно неким) изнад могућности која им је дата постојећим Законом, као грађанима Црне Горе (члан 20, и члан 22. Закона о власничкој и управљачкој трансформацији). Због доприноса производњи и услугама радници одређених друштвених дјелатности требало би да имају одређени *повлашћени положај* при откупу дионица - нешто иза запослених у предузећу и лица која су раније била запослена у предузећу, и испред грађана (члан 20), као и додатни попуст (нпр. 0,5%) за сваку годину радног стажа у организацији васпитања, науке, здравства...

⁷ Службени лист Републике Црне Горе, бр. 2/1992, број 27/1994.

Требало би размотрити могућност и код бесплатног уступања капитала путем ваучера, да поред запослених у предузећу и оних који остају без посла, буду посебно заступљени и радници друштвених дјелатности.

Пето. И код неких других права и обавеза која проистичу из процеса приватизације треба да буду пружене шансе за запослене у појединим друштвеним дјелатностима, јер су радници запослени у њима својим сложеним радом допринијели изградњи, раду и развоју одређеног предузећа, привредне гране или привредне дјелатности.

Ријеч је о праву да, у извјесној мјери, учествују и у продаји, давању у закуп или лизинг-средстава предузећа.

Коначно, на страни запослених у друштвеним дјелатностима је потреба да им се омогући да и они учествују и у управљању предузећа из привреде, холдинга, корпорације; да се нађу и у управним одборима холдинга, и у дионичком друштву или друштву са ограниченом одговорношћу.

Шесто. Можда би било добро да се, у каснијој фази, као и за привреду, донесу и за неке друштвене дјелатности одређени програми приватизације (за почетак дјелимични), чије би доношење било у надлежности владе. Ови програми не би били одређени по критеријумима који важе за посебне програме привреде (јавна предузећа, велика предузећа, неке гране у области привреде), већ по другима критеријумима који ће, одражавајући специфичност одређене друштвене дјелатности, моћи да ускладе и основне принципе транзиције (ефикасност и праведност).

Седмо. Неки од датих предлога могу да се рјешавају у прелазном периоду и комплементарно са трансформацијом Републичког фонда пензијско-инвалидског осигурања, на који се као и на Фонд за развој и Завод за запошљавање својинском трансформацијом предузећа (без накнаде) преноси значајни капитал - приливом "свјежег" новца и преносом дијела дионица, са циљем да се изврши потпуна својинска трансформација друштвених предузећа, односно уз помоћ ових фондова оствари поступна приватизација друштвеног капитала и проналажење мотивисаних власника.

6. ОСНОВНА СИНТЕЗА ЗАКЉУЧИВАЊА

Неспорно је да у процесу транзиције, посебно у даљој трансформацији привреде и друштва и тзв. другом таласу приватизације, не може бити по страни третман друштвених дјелатности, посебно неких дјелатности (образовање, наука, здравство), чији се рад прожима са функционисањем предузећа, грана, привредних дјелатности и са њима је у узрочно-посљедиочној вези.

Досадашња пракса и релативно пасивни однос према овом значајном подручју друштвеног рада, преко чијих активности се остварује социјални развој друштва, указују на потребу за теоријским и апликативним прилазом овом феномену.

Овај захтјев има двоструку утемељеност:

- због значаја и улоге друштвених дјелатности и доприноса који су запослени у овим дјелатностима дали развоју појединих предузећа, грана, дјелатности привреде и привредном развоју Републике у протеклом периоду, и

- због даље условљености и зависности развоја појединих предузећа, великих система, индустријских грана, привредних дјелатности, садашњем и будућем периоду кохерентним доприносом друштвених дјелатности, односно запослених у њима (који сада чине више од 1/5 укупног броја запослених).

Понуђени предлози задиру у суштинска и суптилна подручја транзиције. Процес власничке трансформације је најделикатнији сегмент транзиције из једног у други привредни систем, па је истовремено и политичко и социјално питање, које је од интереса за читаво становништво, а посебно за значајан дио популације.

Стабилност процеса власничке и управљачке трансформације битно је одређена стабилношћу правног поретка у монетарном стабилношћу. Због тога и даља основна рјешења у процесу транзиције, посебно власничке и управљачке трансформације, морају се регулисати консензусом на нивоу Савезне Републике Југославије и усклађивати између република чланица (Црне Горе и Србије). Она у бити треба да у новим условима - процесу власничке и управљачке трансформације и даљој приватизацији омогуће и запосленим у друштвеним дјелатностима одговарајућу могућу равноправност са запосленим у привреди - у мјери која је реална и заснована на отваравању принципа и права који су Уставом предвиђени.

Институционална регулатива, па и доградња републичког Закона о својинској и управљачкој трансформацији, мора бити конзистентна и подржана од других системских закона, и усаглашена са њима (мисли се на шест закона: Закон о стечају, Закон о предузећима, Закон о хартијама од вриједности, Закон о берзама, Закон о облигационим односима и Закон о рачуноводству).

У овој и свакој наредној фази процес трансформације мора бити демократски, "јавно контролисан и социјално прихватљив". Ово се односи на привреду и друге области.

Треба много умјећа и истрајности да се остваре принципи трансформације (ефикасност и праведност) и помири конфликтност интереса, тј. да се успостави равнотежа интереса појединаца и државе. То је најделикатније питање успјешне синтезе тих противурјечности.

